

ДЕКРЕТАЛЬНЕ ПРАВО В ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ У XII-XIII СТОЛІТТЯХ

DECRETAL LAW IN WESTERN EUROPE IN THE 12TH-13TH CENTURIES

Санжаров В.А., здобувач кафедри публічно-правових дисциплін
Університету сучасних знань

Стаття присвячена дослідженню історіографічної традиції та сучасного стану уявлень щодо становлення та розвитку декретального права в XII-XIII століттях, трансформації канонічного права з дисципліни, заснованої на поясненнях «Декрету» Граціана, до правової системи, заснованої на папських декреталіях. Автором констатовано, що папські декреталії завжди були одним із найважливіших джерел правових змін у західній Церкві. Канонічне право стало правовою системою, в основному розробленою прецедентним правом, сформованим авторитетними папськими думками та рішеннями.

Відзначено, що поширення папських декреталій і систематичне застосування римського права до канонічної юриспруденції були двома головними тенденціями подальшого розвитку церковного права. «Бреварій» Бернардо Павійського послужив вступом і планом нової системи канонічного права. Автор звертає увагу на те, що трьома найактуальнішими сферами, в яких юристи використовували нову юриспруденцію для трансформації чи визначення інститутів, були судова процедура, шлюбне право та структура церковного правління. Висловлено думку, що успіх компіляцій папських декреталій серед каноністів, ймовірно, був пов'язаний як із часом (зростання папської влади, правове оформлення доктрини папської приматії в церкві і християнському світі), так і з редакторськими здібностями авторів.

Автор доходить висновку, що протягом наступного XIII століття папство взяло церковне право під свій контроль, збірки декреталій стали «офіційними» компіляціями, замовленими папами і надісланими в юридичні школи. Епоха «приватних» декретальних колекцій пройшла. Епоха становлення канонічного права минула. Почалася епоха домінування канонічного права в середньовічній Західній Європі.

Ключові слова: канонічне право, Корпус канонічного права, Граціан, Декрет, XII століття, Григорій IX, декреталії.

The article is devoted to the study of the historiographical tradition and the current state of ideas regarding the formation and development of decretal law in the 12th-13th centuries, the transformation of canon law from a discipline based on explanations of Gratian's 'Decretum' to a legal system based on papal decretales. The author states that papal decretales have always been one of the most important sources of legal changes in the Western Church. Canon law became a legal system largely developed by case law, shaped by authoritative papal opinions and decisions.

It was noted that the spread of papal decretales and the systematic application of Roman law to canonical jurisprudence were the two main trends in the further development of church law. The 'Breviarium' of Bernardo Pavia served as an introduction and plan of the new system of canon law. The author points out that the three most relevant areas in which lawyers used the new jurisprudence to transform or define institutions were judicial procedure, marriage law, and the structure of church government.

The opinion is expressed that the success of the compilations of papal decretals among canonists was probably related to both time (the growth of papal power, the legalization of the doctrine of papal primacy in the church and the Christian world), and the editorial abilities of the authors.

The author concludes that during the following 13th century, the papacy took ecclesiastical law under its control, collections of decretales became 'official' compilations, ordered by popes and sent to law schools. The era of 'private' maternity collections has passed. The era of formation of canon law has passed. The era of dominance of canon law in medieval Western Europe began.

Key words: Canon Law, Corpus Iuris Canonici, Gratian, Decretum, Twelfth Century, Gregory IX, Decretales.

Постановка проблеми. Історичний розвиток середньовічного канонічного права визначався переважно трьома чинниками: законодавством, прецедентним правом і юридичною наукою. Церковне законодавство було важливим у Пізній Античності, про це свідчать численні канони церковних соборів. Прецедентне право як джерело правових норм існувало з кінця IV ст. у формі папських декреталій, що імітували рескрипти римських імператорів. Декреталії завжди були одним із найважливіших джерел правових змін у західній Церкві. Від IX століття збереглась велика кількість підроблених декреталій (так звана колекція Псевдо-Ісидора) [1; 2], до них як до джерела будуть звертатися у своїх трактатах викладачі права середньовічних університетів і навіть «батько канонічного права» магістр Болонського університету Граціан. Сучасні дослідники вважають, що підробки папських декреталій не цілком вигадані, а зібрані, як мозаїка зі справжніх текстів (Біблія, римське право, франконське законодавство, діоцезальні статuti, богословські твори, історичні праці та інше) [3]. Довгий час вважалося, що Граціан активно залучав до свого твору матеріал «Псевдо-Ісидора», і як виявилось помилково. Лише для кількох уривків вдалося довести, що він копіював тексти безпосередньо з псевдо-Ісидорійських декретальних рукописів. В середині XII ст. «Декрет» Граціана був доповнений «новим правом» («*ius novum*») сучасних папських декреталій, які, у свою чергу, викладалися в європейських юридичних школах приблизно з 1180 р.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиція наукового вивчення декретального права була закладена в XIX ст. роботами Пауля Хіншіуса, Фрідріха Маасена, Йоганна Шульте, Еміля Секкеля та інших дослідників [1; 2].

У XX ст. стався різкий стрибок у накопиченні знань про декретальні зібрання XII-XIII ст., їх датування, авторство, рукописну традицію. В історіографії XX ст. зазнали перегляду уявлення щодо ролі Болонського університету у формуванні декретального права, впливу папської курії на цей процес та ступеню контролю римського престолу над діяльністю каноністів західноєвропейських середньовічних університетів та розвитком канонічного права тощо. Серед сучасних дослідників декретального права слід відзначити Стефана Кюттнера, Кеннета Пеннінгтона, Клауса Зехіель-Еккеса, Анну Дагген та інших. Для вітчизняної історії права тема папського декретального законодавства, як і середньовічного канонічного права загалом є новою.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є аналіз історіографічної традиції та сучасного стану уявлень щодо становлення та розвитку декретального права в XII-XIII століттях, трансформації канонічного права з дисципліни, заснованої на поясненнях «Декрету» Граціана, до правової системи, заснованої на папських декреталіях.

Виклад основного матеріалу. Ранні рукописи «Декрету» Граціана іноді містили доповнення – юридичні тексти, зокрема папські судові рішення (відомі як «декреталії») та соборне законодавство, які виникли після написання трактату. Папські листи делегування повноважень правосуддя місцевим прелатам, що поточнювали норми закону для конкретних випадків, юристи збирали як правові прецеденти, що доповнювали канони «Декрету». Такі поза-Декретні, «екстравагантні» папські грамоти незабаром склали окрему категорію юридичних творів, відому як «декретальні збірки». Їх авторів і коментаторів називають «декреталістами». Швидко зростаюча судова діяльність пап дала багатий матеріал для

збирання та аналізу декреталістів. Зокрема, папа Олександр III (1159–1181) використовував декреталії як головний інструмент папського правління [4], таким чином подаючи приклад своїм наступникам. Найдавніші декретальні колекції, відомі як «первісні», не були організовані в певному тематичному порядку на відміну від пізніших «систематичних» колекцій.

У міру зростання кількості декреталій потреба в систематизації ставала дедалі глибшою, і багато декреталістів створювали такі колекції. Прорив стався з появою так званого «*Breviarium extravagantium canonum*» (пізніше відомого як «Перша компіляція»), який Бернардо Павійський (Бернардо Бальбі) закінчив між 1189 і 1191 роками [5, с. 211–215, 218–222]. «Бревіарій» включав не лише декреталії та соборні рішення з періоду часів роботи Граціана, а десятки більш ранніх, які Граціан обійшов увагою. Зокрема, Бернардо взяв багато розділів з «Декрету» Бурхарда Вормського, який Граціан не використовував. Бернардо адаптував натхненну римським правом новаторську організацію матеріалу «Декрету» Бурхарда для своєї колекції. Кожна наступна збірка декреталій дотримувалася тієї ж схеми (поділу на розділи під тематичними назвами в хронологічному порядку). Потім Бернардо зібрав розділи в п'ять книг, упорядкованих навколо більш загальних тем. Книга перша (суддя) стосується ієрархії Церкви (усі епископи були також і судьями). Книга друга (судовий процес) стосується процедури церковних судів. Книга третя (клір) містила правила рукоположення та поведінки духовенства. Книга четверта (шлюб) була присвячена шлюбному праву, галузі, в якій канонічне право суттєво впливало на світське суспільство. Остання, п'ята книга (злочин), була зосереджена на гріхах, відлученні від Церкви та кримінальному праві Церкви.

Збірники декреталій, такі як «*Breviarium*», спочатку були приватними творами викладачів канонічного права, які використовували їх у навчанні студентів. Це означало, що папство недосконало контролювало, які нові закони, декреталії включалися до навчальних програм юридичних шкіл тогочасних університетів. Деякі підроблені декреталії також потрапляли до колекцій. Перша колекція декреталій, яка отримала офіційне папське схвалення, була зібрана Петром Беневентським (Пьетро Коллевачіно) у 1209 році. Вона включала декреталії, видані папою Інокентієм III (1198–1216) протягом перших дванадцяти років його понтифікату [6, с. 308–316]. Папа засвідчив автентичність збірки та наказав використовувати її в юридичних школах і судах через лист перед нею. Вона стала відомою як «Третя компіляція». Каноніст Танкред Болонський або Ломбардський (1185–1236) подібним чином зібрав в 1226 році на офіційне замовлення декреталії папи Гонорія III (1216–1227) в «П'яту компіляцію» [7, с. 9–19]. Дві інші збірки, «Друга компіляція» Іоанна Гельського (Джона Уельського) [5, с. 220–229] і «Четверта компіляція» Йоганна Тевтона або Зеке (1170–1245) [5, с. 233–236] включали декреталії пап кінця XII століття та останніх років понтифікату Інокентія III відповідно, але не дістали папського схвалення. Обидві збірки були прийняті юридичними школами незважаючи на відмову підтвердити їхню автентичність з боку пап. Це було вагомою ознакою того, що канонічне право ще не перебувало під контролем Риму. Ситуація зміниться протягом XIII ст. Кожна з «Компіляцій» декреталій була предметом глос і коментарів [5, с. 228–238].

До початку понтифікату Григорія IX юридичні школи використовували ці п'ять компіляцій, які разом відомі як «П'ять старших компіляцій», щоб надати доступ до сучасного папського законодавства – декреталій і рішень Третього (1179 року) та Четвертого (1215 року) Латеранських соборів. Успіх компіляцій папських декреталій, ймовірно, був пов'язаний як із часом (зростання папської влади, правове оформлення доктрини папської примації в церкві і

християнському світі), так і з редакторськими здібностями авторів. Школи та суди потребували певності. Папські декреталії тепер забезпечували цю впевненість.

Григорій IX (1227–1241) доручив каталонському домініканцю Раймондо да Пеньяфорту (1180–1275), який викладав право в Болоньї (1218–1221), скласти на основі п'яти компіляцій нову юридичну збірку [8, с. 65–80]. Папська булла «*Rex pacificus*» оприлюднила нову колекцію в 1234 р. як «компіляцію», але каноністи обрали назву «Декреталії Григорія IX» [9]. Поряд з «Декретом» Граціана, збірка Раймондо да Пеньяфорта стала найважливішою колекцією папських декреталій в університетах і судах Європи. Відома також як «*Liber extra*» (книга за межами «Декрету» Граціана), збірка містила 1871 декреталію: 195 з них були видані Григорієм IX і не походять з «старших компіляцій»; приблизно третина з них – загальні положення закону, які, на думку дослідників, були створені спеціально для «*Liber extra*». Приблизно 700 рукописів «Декреталій Григорія IX» майже вдвічі перевищують кількість рукописів більш ранніх «Старших компіляцій» (разом близько 360).

Папська законотворчість не припинилася після оприлюднення збірника декреталій папи Григорія IX. Університети та церковні суди дізнавалися про нові папські рішення з незліченних щоденних рішень курії. Поряд із санкціонованими папськими колекціями, які надсилалися до університетів разом із офіційною буллою про публікацію і, таким чином, ставали загальнообов'язковим канонічним правом, продовжували поширюватися неофіційні декретальні колекції.

В вересні 1253 р. папа Інокентій IV (1243–1254) оприлюднив так звану «Третю колекцію» або «Новели» з 41 зі своїх декреталій (конституцій). Велика кількість коментарів до цієї збірки свідчить про її широке сприйняття. Папа Григорій X (1271–1276) наслідував цю модель, оприлюднивши 1 листопада 1274 року виправлену версію 31 конституцій Другого Ліонського Собору, які він також включив до папського реєстру. Ці так звані «Новіші конституції» були опрацьовані в шести повних коментарях і у 1298 р. включені до «*Liber sextus*». Папа Микола III (1277–1280) надіслав п'ять конституцій до Паризького університету разом з супровідним листом, який дослівно копіював листи Інокентія IV (1246 р.) і Григорія X (1274 р.) і наказував університету впорядкувати конституції під відповідними назвами «*Liber extra*». У курії ці конституції були внесені до папського реєстру як частина куріальних грамот («*litterae curiales*»). Усі вони, окрім «*Quia leges*», увійшли до «*Liber sextus*». Найвпливовіша серед цих конституцій «*Cupientes*» містила детальні інструкції щодо виборчої практики в кафедральних і колегіальних церквах.

Серед численних указів і конституцій, виданих між 1234 і 1298 роками, які не були офіційно затверджені, виділяються збірка з 17 указів Олександра IV (1254–1261) і збірка з п'яти декреталій Клементя IV (1265–1268), оскільки були прийняті точасними каноністами як такі, що мали ознаки «навмисного законодавства», не в останню чергу тому, що обидва папи оприлюднили свої декреталії протягом кількох днів у 1255 та 1265 роках відповідно. Олександр IV і Клемент IV не надіслали ці конституції в університети, але прокурори курії та каноністи все одно доклали зусиль для їх поширення. Прокуратори вимагали від канцелярії визнати ці тексти «*litterae solemnes*» для церков і монастирів, які вони представляли, тоді як каноністи копіювали їх з реєстру, позбавили юридично неважливих розділів і спробували розібрати й упорядкувати їх у систему «*Liber extra*».

Папа Інокентій IV (1243–1254) був першим, хто застосував формулу «*ad perpetuam (або futuram) rei memoriam*» в своїй буллах замість включення адресата та привітання «*salutem et apostolicam benedictionem*» для політично та юридично важливих рішень, таких як відлучення імпера-

тора Фрідріха II у 1245 р. Ця формула стала стандартною після 1256 р. для папських «*litterae solemnes*». Формула «*de fratrum nostrorum consilio*», що передбачала дорадчу участь кардиналів, була використана майже в половині конституцій «*ad perpetuam*». 22 з цих конституцій були внесені до окремого розділу папського реєстру серед куріальних листів. Їх зміст здебільшого стосувався надання пільг (диспенсів чи індульгтів), скасування звільнень, дисциплінарних питань, а також захисту церковної власності, моральної поведінки духовенства або канонічної процедури.

Враховуючи величезну кількість папських документів, видаваних канцелярією щомісяця в XIII столітті, навіть незважаючи на те, що вони ледь залишили слід у папському реєстрі, не дивно, що юристи того періоду створили додаткові антології текстів на додаток до вже зібраних. Ці колекції, які містять від 40 до 101 «екстравагантес» від понтифікатів Гонорія III (1216–1227) до Боніфація VIII (1294–1303), частково перекривають і часто містять також конституції Олександра IV і Клементи IV. Каноністи самостійно обирали із загальної маси декретального матеріалу важливе для навчання та судової практики і, таким чином, впливали або навіть передбачали законодавців. Багато з вибраних декреталістами конституцій зрештою були включені до «*Liber sextus*» 1298 року і, таким чином, згодом отримали схвалення «авторитетом папи». Замість важкої, систематичної переробки правових джерел у формі структурованих юридичних збірників для університетського навчання та судової практики починають домінувати хронологічні колекції папських декреталій. Діяльність університетів обмежувалася лише інтерпретацією та застосуванням папських законів, на їх відбір та введення в обіг, тобто на формування декретального права, вони більше не впливали.

Збірки папських конституцій загалом припинилися приблизно в середині XIV століття, оскільки церковна юриспруденція почала зосереджуватись на застосуванні канонічного права, що демонструє зростання цікавості до

збірок «Рішень» («*Decisiones*») Римської Роти.

Висновки. Папські декреталії завжди були одним із найважливіших джерел правових змін у західній Церкві. Канонічне право стало правовою системою, в основному розробленою прецедентним правом, сформованим авторитетними папськими думками та рішеннями. Канонічне право з дисципліни, засноване на поясненнях «Декрету» Граціана, трансформується в правову систему, засновану на папських декреталіях. Поширення папських декреталій і систематичне застосування римського права до канонічної юриспруденції дві головні тенденції подальшого розвитку церковного права. «Бреварій» Бернардо Павійського послужив вступом і планом нової системи канонічного права. У структурі своєї збірки Бернардо підкреслив взаємозалежність римського та канонічного права наприкінці XII ст. Напередодні понтифікату папи Інокентія III (1198–1216) каноністи сформували витончену систему канонічної юриспруденції. Болонья стала великим міжнародним центром вивчення канонічного права. З «Г'ятої компіляції» Танкреда Ломбардійського папство взяло церковне право під свій контроль. У 1209–1210 рр. папа Інокентій III (1198–1216) засвідчив автентичність збірки власних декреталій Петра Беневента – перший випадок, коли папа схвалив приватну канонічну колекцію. Трьома найактуальнішими сферами, в яких юристи використовували нову юриспруденцію для трансформації чи визначення інститутів, були судова процедура, шлюбне право та структура церковного правління. Збірка «*Liber Extra*» папи Григорія IX (1227–1241) вже не просто зібрання законодавчих положень, а вперше уніфіковане канонічне право, норми якого претендували на однакову обов'язкову силу. Протягом наступного XIII ст. збірники декреталій були «офіційними» компіляціями, замовленими папством і надісланими в юридичні школи. Епоха «приватних» декретальних колекцій пройшла. Епоха становлення канонічного права минула. Почалася епоха домінування канонічного права в середньовічній Західній Європі.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Decretales Pseudoisidorianae et Capitula Angilramni* / hrsg. P. Hinschius. – Leipzig, 1863. – CCXXXVIII, 771 S.
2. Seckel E. *Pseudoisidor // Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche*. – Leipzig: J.C. Hinrichs, 1905. – Bd. 16. – S. 265–307.
3. Zechiel-Eckes K. Ein Blick in Pseudoisidors Werkstatt. Studien zum Entstehungsprozeß der falschen Dekretalen // *Francia*. – 2001. – Bd. 28 (1). – S. 37–90.
4. Duggan A.J. Master of the Decretals: A Reassessment of Alexander III's Contribution to Canon Law // *Pope Alexander III (1159–81). The art of survival* / ed. P.D. Clarke, A.J. Duggan. – Farnham, 2012. – P. 365–418.
5. Pennington K. The Decretalists 1190 to 1234 // *The History of Canon Law in the Classical Period, 1140–1234: From Gratian to the Decretals of Pope Gregory IX* / eds. W. Hartmann, K. Pennington. – Washington: The Catholic University of America Press, 2008. – P. 211–245.
6. Pennington K. Decretal Collections 1190–1234 // *The History of Canon Law in the Classical Period, 1140–1234: From Gratian to the Decretals of Pope Gregory IX* / eds. W. Hartmann, K. Pennington. – Washington: The Catholic University of America Press, 2008. – P. 293–317.
7. Boyle L. The *Compilatio quinta* and the Registers of Honorius III // *Bulletin of Medieval Canon Law*. – 1978. – Vol. 8. – P. 9–19.
8. Kuttner S. Raymond of Peñafort as Editor: The 'decretales' and 'constitutiones' of Gregory IX // *Bulletin of Medieval Canon Law*. – 1982. – Vol. 12. – P. 65–80.
9. Gregorius PP. IX, *Decretalium compilatio // Corpus Iuris Canonici / editio Ae. Friedberg, A.L. Richter*. – Lipsiae: Tauchnitz, 1881. – Bd. II. – Col. 5–928.